

Лексико-семантична парадигма дієслів на позначення переміщення в просторі у творах Пантелеймона Куліша

A. Derii

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Paper received 11.04.21; Accepted for publication 22.04.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-251IX74-02>

Анотація. У статті схарактеризовано лексико-семантичну парадигму дієслів на позначення переміщення простором. Проаналізовано лексико-семантичну парадигму дієслів на позначення переміщення в просторі у мовотворчості Пантелеймона Куліша. Відзначено, що група дієслів охоплює лексеми на позначення пересування в повітрі, суходолом і водою, проте в пропонованій публікації дослідницькі зусилля зосереджені на дієсловах, що відображають переміщення суходолом, оскільки вони вирізняються найширшою частотою вживання. На прикладі дієслівної синоніміки обґрунтовано системність лексики української мови, пояснено специфіку руху суходолом, репрезентовану через такі семантичні категорії, як «напрямок руху», «спосіб руху», «залежність / незалежність руху», що мають низку складників-критеріїв й експлікують різні аспекти реальних ситуацій переміщення, стають основними ознаками у структурі лексико-семантичної групи досліджуваних дієслів. З'ясовано процес інтеграції синонімів у лексико-семантичні групи, за допомогою компонентного аналізу описано механізм моделювання просторово-спрямувальної дієслівної семантики. Проінтерпретовано текстотвірний потенціал загальнономовних дієслів-синонімів, ужитих у творах Пантелеймона Куліша. Аналіз лексико-семантичної парадигми дієслів на позначення переміщення в просторі, які функціують у мовотворчості Пантелеймона Куліша, показав, що досліджувані одиниці відтворюють найрізноманітніші відтінки руху суходолом, репрезентовані через такі семантичні категорії, як «напрямок руху», «спосіб руху», «залежність / незалежність руху». Констатовано, що одиниці відображають певні аспекти реальних ситуацій переміщення і постають у значенні домінуючих ознак у структурі лексико-семантичної групи описуваних дієслів. Синоніми по-особливому маркують мову художніх творів. Поява таких лексичних одиниць зумовлена глибинними семантичними процесами, що об'єктивуються на текстотвірному рівні. У художньому дискурсі Пантелеймона Куліша переважають загальнономовні семантичні та семантико-стилістичні синоніми

Ключові слова: лексико-семантична парадигма, дієслово, рух, переміщення, сема, мовотворчість.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки в контексті тенденцій антропоцентричної інтерпретації явищ мови й тексту особливої актуальності набуває аналіз способів моделювання просторово-спрямувальної дієслівної семантики. І. Шпенюк зазначає, що дієслова на позначення руху належать до найбільш уживаних, їх уважають лексемами широкої семантики, вони вирізняються досить високим ступенем абстракції, завдяки чому можуть вступати в найрізноманітніші зв'язки з іншими словами [11].

У мовознавстві для дослідження тієї або тієї групи лінгвістичних одиниць, об'єднаних за певною ознакою і водночас протиставлених одна одній за іншою, уживають поняття «парадигма» (від грец. *παράδειγμα* – «зразок», «приклад») [1, с. 118], тобто цим поняттям позначають сукупність мовних одиниць, пов'язаних парадигматичними відношеннями, під якими розуміють відношення між словами на основі спільності або протилежності їхніх значень. Вони можуть бути синонімічними, антонімічними, гіпонімічними, супідрядними, партитивними та ін. У цьому контексті говорять також про лексичну чи лексико-семантичну парадигму.

На думку О. Павлишенко, лексико-семантична парадигма – це сукупність лексичних одиниць, об'єднаних тотожністю семантичних ознак. Лексичні одиниці відрізняються одна від одної індивідуальними уточнювальними ознаками. Такі парадигми бувають одно- та різноранговими і, відповідно, формують горизонтальні та вертикальні структури [10]. Однорангові парадигми утворюють єдиний лексико-семантичний рівень, різнорангові визначають глибину ієрархії, під якою розуміють підпорядкованість нижчих ланок вищим, чіткий порядок, що дає змогу організувати окремі складники й керувати ними.

Обсяг та структура лексико-семантичних парадигм детерміновані наявністю інваріантних та розрізнявальних ознак (сем) у смислових структурах складових одиниць [2, с. 7]. У межах парадигматичних утворень дослідники вирізняють ядро та периферію, а для визначення положення кожного елемента в лексико-семантичній системі беруть до уваги семи: чим більше диференційних сем містить елемент, тим далі від центру він розміщений. До центру уналежують одиниці із загальним характером значення, які мають велику психологічну важливість для носіїв мови, простий морфологічний склад, широкий ареал використання, нейтральне забарвлення [6, с. 8].

Основною одиницею лексико-семантичного поля вважають семему, яка має певну структуру та містить низку компонентів [7, с. 6]. Л. Васильєв зазначає, що структурне членування семем та ідентифікування її складових компонентів можна здійснювати різними шляхами. За своєю функцією в складі лексичних та граматичних парадигм компоненти семем поділяють на інтегральні (архісеми) та диференційні [2, с. 26]. Архісема – це спільна (синтезувальна) для деякої групи слів сема родового значення, а диференційні змістові ознаки – це семи видового значення. Як зазначає М. Алефіренко, диференційні й інтегральні семи перебувають між собою у видо-родових відношеннях [1, с. 200].

Лексико-семантичні групи об'єднують слова однієї частини мови однакової предметної спрямованості, і це зближує їх із тематичними, термінологічними та синонімічними групами слів. Визначення «лексико-семантична група» передбачає, що така група об'єднує слова однієї частини мови, у яких, крім спільних граматичних сем, є ще принаймні одна спільна категорійно-лексична сема (архісема). Як бачимо

одиниці мови в групі не лише належать до однієї частини мови, але в їхньому значенні сфокусований ще й спільний компонент [7, с. 178]. Наприклад, у дієсловах *плавати*, *бігти*, *літати* архісемаю є значення «пересуватися».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях українських та зарубіжних мовознавців (С. Кацнельсона, С. Лопушанської, О. Рахліної, О. Падучевої, В. Плунгяна, І. Стерніна, Н. Шамне) описані лексико-семантичні групи дієслів руху на матеріалі однієї або кількох мов.

Окремі аспекти відображення руху в мові стали предметом вивчення таких науковців, як А. Вежбицька, В. Гак, А. Залізник, О. Кубрякова, М. Нікітін, В. Топоров. Мовознавці ставили за мету побудову схем, полів, фреймів для опису концепту руху і водночас прагнули схарактеризувати специфіку вираження семантики напрямку руху (Ф. Рожанський; А. Смирницький), розглянути когнітивні структури окремих дієслів (А. Кошелєв). В українському мовознавстві дієслова на позначення руху вивчали І. Вихованець, В. Войцехівська, В. Заханевич, В. Ільїн, Н. Ляхно, М. Лесюк, О. Митрофанова, Є. Тимченко та інші. Матеріалом для їхніх студій стали сучасні й стародавні мови, сфери комунікації, обрядів та ритуалів, національних і конфесійних культур, мовотворчість окремих персоналій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До сьогодні поза увагою дослідників залишається лексико-семантична парадигма дієслів на позначення переміщення в просторі у творах Пантелеймона Куліша (1819-1897) – видатного українського письменника, літературознавця, мовознавця, фольклориста, історика, перекладача, громадського діяча. Варто зазначити, що в українській лінгвістиці відсутнє комплексне дослідження мовотворчості цієї персоналії, не визначено місце й ролі її в розвитку української національної культури загалом і мови зокрема в контексті мовно-літературного процесу другої половини XIX ст.

Особливості функціонування різних груп лексики в мовотворчості Пантелемона Куліша висвітлені в дисертаційних працях Н. Слободянюк [«Український національно-культурний компонент у мові художньої історичної прози Пантелемона Куліша» (2001)], О. Клиничук [«Літературно-художній антропонімікон П. Куліша: склад, джерела, функції» (2004)], Т. Должикової [«Мовна особистість Пантелемона Куліша» (2004)], О. Кумеди [«Ідіолект П.О. Куліша на тлі східнополіського діалекту» (2011)], Л. Устенко [«Фразеологічна підсистема ідіостилю Пантелемона Куліша в контексті формування нової української літературної мови» (2017)]. Аналіз цих досліджень дав підстави для висновку, що лексико-семантична парадигма дієслів на позначення переміщення в просторі в мовотворчості Пантелемона Куліша не було до сьогодні предметом окремого наукового дослідження.

З огляду на те ставимо за мету проаналізувати лексико-семантичну парадигму дієслів на позначення переміщення в просторі у мовотворчості Пантелемона Куліша. Варто зазначити, що ця група дієслів охоплює лексеми на позначення пересування в повіт-

рі, сухою долом і водою, проте в пропонованій публікації дослідницькі зусилля зосереджені на дієсловах, що відображають переміщення сухою долом, оскільки вони вирізняються найширшою частотою вживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У семантичній структурі дієслів руху категоріально-лексична сема «переміщення в просторі» на лексичному рівні, на думку Г. Олексі, реалізується в таких інтегральних ознаках: 1) характер руху; 2) спрямованість переміщення; 3) середовище переміщення; 4) темп руху; 5) спосіб руху; 6) форма (вид) суб'єкта руху; 7) мета руху; 8) засіб руху. Відповідно до характеру руху в досліджуваному мікрополі дієслів руху виділено: 1) дієслова поступального руху; 2) дієслова коливального руху; 3) дієслова обертового руху [9].

В. Гак уважає, що до основних компонентів руху можна зарахувати такі параметри: «незалежність / залежність руху» (А), «напрямок руху» (В), «спосіб руху» (С). Вони, як найбільші семантичні компоненти, належать до розряду семантичних категорій [5].

1. Категорія незалежність / залежність руху (А) виражає відношення дії до суб'єктів й утворює опозицію двох субкатегорій: А1 позначає, що суб'єкт рухається самостійно, А2 показує, що переміщення є результатом впливу іншого суб'єкта. Компонент А виражається: а) різними кореневими морфемами: *бігти* (А1) «прискорено пересуватися на ногах; рухатись, швидко переставляючи ноги» [СУМ, т. 1, с. 140]: *А торік, як роздобув на морі чересок грошей, то прибіг до неї з Низу, мов цуцик ласкавий (Байда, князь Вишневецький, с. 42); вести* (А2) «спрямовувати рух когонебудь, допомагати або примушувати йти» [СУМ, т. 1, с. 231]: *І бачила, як двох вели у парі... О, не питай, куди!.. Вони й не знають (Маруся Богуславка, с. 133); їхати* (А1) («рухатися, переміщатися в певному напрямку водою або сухою долом за допомогою якихнебудь засобів пересування» [СУМ, т. 4, с. 61]) *Взяли ми, вклонились і поїхали усі четверо різними шляхами (Січові гості, с. 7); везти* (А2) («пересувати, переміщати якимсь транспортом когоне-, що-небудь з одного місця на інше» [СУМ, т. 1, с. 316]): *Кладуть стару на сіно і тихенько Везуть у балище на водопійло (Маруся Богуславка, с. 34); йти* (А1) («ступаючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі (про людину або тварин)» [СУМ, т. 4, с. 53]): – *Ні, моя доню, коли йти кому за Ігнатком, то лучче мені, одинокій матері (Дівоче серце, с. 6); нести* (А2) («узвзявши когоне-, що-небудь у руки або навантаживши на себе, переміщати, доставляти кудись» [СУМ, т. 5, с. 390]): *Зараз пішов, несе мені хліба, сала, меду, бо й пасічка в нього тут невеличка загороджена (Січові гості, с. 8.)*. Отже, зазначені синоніми є найуживанішими в лексико-семантичній групі на позначення переміщення сухою долом. Вони фігурують як у мовленні персонажів, так і в авторській оповіді, в обох випадках слововживання не мають експресивно-емоційної оцінки, оскільки досліджувані лексеми експлікують нейтральне значення. Іншим варіантом реалізації зазначеної категорії є зворотна форма дієслова, наприклад: *повернути, повертати* «змінювати напрямок свого руху, робити поворот; звертати» [СУМ, т. 6, с. 639]) (А2): *Цвіте, сіяє, пахощами райськими вабить, і звідкіля йому світ світить, туди*

воно і **повертається** (Дівоче серце, с. 16).

2. Категорія напрямку руху (В) подекуди вважається основним семантичним компонентом дієслів руху. У межах цієї категорії, як уважає В. Гак, можна виділити низку аспектів, зокрема аспект В1 виражає загальну спрямованість або неспрямованість руху [5]. Він виражений протиставленням дієслівних лексем *йти*: *Я отсе, скоро одбуду царських бояр, хочу йти на окаянного Гетерю. Виженем недоляшка з України* (Чорна рада, с. 48) і *ходити* («ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі (переважно в різних напрямках) протягом певного часу (про людину або тварин)» [СУМ, т. 11, с. 105]): *Смирнії тепер тії два білі коники ходили під рукою сивого Гриви, що вже давно одвик од козацького серця* (Орися, с. 9). Загалом синоніми *йти* – *ходити* об'єднані архісеомою 'рухатися, ступаючи ногами, роблячи кроки'. Вони можуть виражати або одноразовий, неповторюваний рух в одному якомусь напрямкові, або повторюваний, тривалий рух. Синоніми до зазначених дієслів відтворюють різноманітні відтінки здійснення ходи, виражають її оцінну характеристику, ставлення мовця до неї або чинника руху. Зокрема, синонімом до слова *йти* в розглядуваному контексті вважаємо дієслова *рушити* («направлятися куди-небудь або до когось з якоюсь метою» [СУМ, т. 8, с. 918]): *Та й рушимо з гарматами негаймо До суднього з харцизниками бою* (Байда, князь Вишневецький, с. 38); *виступати* («йти поважно, не поспішаючи» [СУМ, т. 1, с. 504]): *За ним шляхетний почет виступає Він, каштелян і райця королівський, Послом ченцям себе тут об'являє* (Маруся Богуславка, с. 189); *прямувати* («пересуватися у просторі, крокуючи; йти, простувати; переміщатися в певному напрямку» [СУМ, т. 8, с. 370]): *Куди сей дука осяйний прямує: З козацьких подвигів, боїв кривавих Кайдани вічні козакам готує* (Байда, князь Вишневецький, с. 128); *сунути* («йти, рухатися, пересуватися, переважно повільно або через силу» [СУМ, т. 9, с. 844]): *Сунулись тії тури в пуцу, так і виваляли дерево; а князь за ними знай пускає стрілку за стрілкою* (Орися, с. 8). Отже, у цій лексико-семантичній групі ядром є дієслово *йти*. Використано його тоді, коли «немає потреби уточнювати характер ходи, виражати своє ставлення до неї, а треба лише констатувати одноразовість, неповторюваність дії» [2, с. 56]. Усі інші компоненти групи не лише називають, а й удокладнюють позначуваний денотат, інколи даючи йому певну характеристику.

До дієслова *ходити* в мовотворчості Пантелеймона Куліша зафіксовано такі контекстуальні синоніми: *блукати* («ходити, їздити без певної мети і напрямку» [СУМ, т. 1, с. 203]): *Підвелась і по пустині Диким поглядом блукала... Опинившись на могилі, Серед степу промовляла* (Маруся Богуславка, с. 31); *походжати* («повільно ходити туди й назад або прогулюватися» [СУМ, т. 7, с. 455]): *В парчах походжати І в шовки своєю Марусю, В жемчуги вбирати* (Маруся Богуславка, с. 14); *тинятися* («ходити сюди-туди без певної мети й напрямку; бродити, блукати де-небудь» [СУМ, т. 10, с. 114]): *А хто, то й так не хоче по наймах тинятися або в панському дворі довічним грубником пропадати, – і сей, надумавшись, дмухне на Січ манівцями* (Січові гості, с. 2); *сновигати* (сно-

видати) («ходити без певної мети, без визначеного напрямку» [СУМ, т. 9, с. 428]): *Ходить він, сновигає по гаю і сам не знає чого»* (Чорна рада, с. 67); *вештатися* («ходити без певної мети, без визначеного напрямку» [СУМ, т. 1, с. 345]) *Ніхто мене не питає, що я за чоловік. Вештаюсь я поміж ними, як дома* (Січові гості, с. 9). У цій лексико-семантичній групі дієслово *ходити* реалізує найменший свій смисловий і стилістичний потенціал, є найширшим за значенням синонімом аналізованої групи. Загалом у лексико-семантичних групах із ядрами *йти* – *ходити* в мовотворчості П. Куліша переважно жито загальномовні семантико-стилістичні синоніми [*рушити, виступати, вештатися, тинятися, блукати, походжати, сновигати* (сновигати)].

Аспект В2 вказує на зміну маршруту. У межах цієї категорії В. Гак виділяє такі субкатегорії:

1. Йти вперед – *приступати* («наближатися, близько підходити до кого-, чого-небудь; підступати» [СУМ, т. 8, с. 48]): *Не чорна хмара суне-наступає На темно-сиву непроглядну хмару* (Маруся Богуславка, с. 183); *виступати* («виходити наперед, відокремившись від кого-, чого-небудь» [СУМ, т. 1, с. 504]): *Довгенько думали сивії оселедці, довгенько один на одного зглядували, киваючи головою, далі виступив знов наперед батько Пугач да й каже* (Чорна рада, с. 86); *перти* («йти, пересуватися, тікати швидко, навально, незважаючи ні на які перешкоди; намагатися проникнути кудись без дозволу» [СУМ, т. 6, с. 333]): *А один преться з сокирою, щоб притьмом колеса рубати* (Чорна рада, с. 63).

2. Йти вбік – *повернути* («змінювати напрямок свого руху, робити поворот; звертати» [СУМ, т. 6, с. 639]): *А на шляху татарському зустрівши, На інший шлях негаймо повертає* (Байда, князь Вишневецький, с. 110).

3. Рух у різні боки – *розходитись, розійтись* («залишаючи місце збору, перебування, йти в різні боки, місця (про всіх або багатьох)» [СУМ, т. 8, с. 854]): *Леся, викрутившись із того сватання, зникла з світлиці і не ввійшла на вечерю; а після вечері зараз порозходились на спочинок»* (Чорна рада, с. 52); *Розмовляючи про такі речі, пішли до отця Інокентія удвох чи втрох, а деякі розійшлись по монастиреві* (Чорна рада, с. 73).

4. Йти назад – *повертатися* («йти, їхати назад; вертатися» [СУМ, т. 6, с. 641]): *Не добре, Ганжо Андибере, чиниш, Що знов на давній шлях свій повертаєси* (Байда, князь Вишневецький, с. 59); *одступати* («ступаючи, віддалятися від кого-, чого-небудь» [СУМ, т. 6, с. 145]): *Візьми, надінь, ніде тебе не зупинять. Що ж ти одступаєси, наче од лихого зілля?* (Чорна рада, с. 91).

У структурі стилістичних значень синонімів досліджуваної категорії дієслів почасти наявні додаткові конотації, пов'язані з диференціацією «нейтральний стиль» – «знижений стиль». Виділені слова синонімізовані з метою передання значення «йти, їхати». Ця група вербативів не утворює продуктивного типу в мовотворчості Пантелеймона Куліша. Наведені словозближення, що маркують художній дискурс митця, є здебільшого загальномовними семантичними.

3. Категорія «спосіб руху» (С) сформована низкою

аспектів і субкатегорій, які характеризують рух залежно від середовища, у якому він відбувається, природи суб'єкта, ступеня його участі в русі, перервності / неперервності руху, природних особливостей рухомих суб'єктів тощо.

У межах категорії С В. Гак виділяє аспект С1 – інтенсивність, який представлений дієсловами, що передають прискорення руху, наприклад: *мчати* («пересуватися, переміщатися з великою швидкістю» [СУМ, т. 4, с. 835]): *Помчавсь Ахмет і курявою вкрився, Зсів із коня татарин бородатий* (Маруся Богуславка, с. 46); *поспішати* («старатися, намагатися якнайшвидше зробити що-небудь, виконати якусь роботу; спішити, квапитися» [СУМ, т. 7, с. 357]): *На бенкету сути в курені до них не поспішався, Горілок їх добрих і медів п'яних немов цурався»* (Маруся Богуславка, с. 5); *метнутися* («швидко попрямувати, побігти» [СУМ, т. 4, с. 691]): *Сиділи в ряд, без волі і без сили Метнутись на грізного бусурмана* Маруся Богуславка, с. 97); *заметушитися* («рухатися безладно, похапливо або заклопотано; робити що-небудь, поратися, порядкувати поспішно» [СУМ, т. 4, с. 694]): *Усі заметушилися і почали тягтись туди, де бито в бубни* (Чорна рада, с. 107); *летіти* («дуже швидко переміщатися (по землі, воді і т. ін.); мчати; нестися» [СУМ, т. 4, с. 479]): *Аж ось одного дня, тільки що взялись за ложки, летить гінець. Кінь під ним аж хитається, ніздрі роздуло, як ріжок»* (Січові гості, с. 7). Між вияскравленими синонімами в художньому дискурсі Пантелеймона Куліша виникають постійні узуальні синонімічні зв'язки. Словникові дефініції слів засвідчують, що синонімічний ряд об'єднує значення «рухатися поспішно». Лексичні одиниці надають висловленню додаткової емоційно-експресивної місткості.

Для передавання уповільненого руху Пантелеймон Куліш використовує такі дієслова: *шкандибати* («ледве йти» [СУМ, т. 11, с. 469]): *Он дивись, який бідаха шкандиба. Дивітись, небожата: це якась непевна людина* (Байда, князь Вишневецький, с. 136); *чимчикувати* («йти повільно, плестися» [СУМ, т. 11, с. 324]): *...і всяке манівцем да ночами, степами, тернами да байраками чимчикує на Запорожжє до Хмельницького* (Чорна рада, с. 44); *плентатися* («іти, їхати, пересуватися повільно, через силу» [СУМ, т. 6, с. 575]): *Як же вернувся вранці до світлиці, то божого чоловіка вже не було в компанії: поплентавсь дідусь іще до схід сонця із Хмарища* (Чорна рада, с. 45); *тюпати* («іти повільно, через силу; плентатися» [СУМ, т. 10, с. 334]): *Лягнув погонич пугую; коні заржали, почувши лугову пацу; потюпали і зникли з очей і з возом, і з погоничем, і з дівчатами* (Орися, с. 173). Отже, лексико-семантичні групи синонімів, що відображають інтенсивність руху (швидкий чи повільний темп), розвинули спільне значення «йти повільно». У переважній більшості ситуацій ці дієслова слабо протиставлені між собою.

В. Гак виділяє також аспект С2, який указує на подолання / неподолання перешкоди на своєму шляху. У творах П. Куліша зафіксовано такі лексеми на позначення руху суходолом із подоланням перешкоди: *спотикатися* («невдало, незручно ступаючи або раптово зачіплюючись за щось ногою, втрачати рівновагу» [СУМ, т. 9, с. 582]): *Нехай, братику, – каже Че-*

ревань, – спотикаються наші вороги, а не пан Сомко! (Чорна рада, с. 128); *перескочити* («роблячи стрибок, переміщуватися на другий бік чого-небудь» [СУМ, т. 6, с. 279]): *Бре, побро! Коли думаєш, що через провалля йому не перескочити, покиньмо його, а самі добере ось скоріш до тайника»* (Чорна рада, с. 88); *переступати* («роблячи крок, опинятися по другий бік чого-небудь» [СУМ, т. 6, с. 290]): *Обернувсь козак, переступаючи через поріг, – і серце в його заграло: Леся не спускала з його очей* (Чорна рада, с. 93); *перехопитись* («перестрибувати через що-небудь» [СУМ, т. 6, с. 314]): *Запорожці тільки що перехопились через узенький місток над проваллем, що промила вода з одного байраку в другий»* (Чорна рада, с. 103); *перемахнути* («перестрибувати через що-небудь, стрибати, долаючи якусь перепону» [СУМ, т. 6, с. 223]): *Обернув Петро коня, розігнався – думав якраз перемахнути, – а кінь ізнов зам'явся* (Чорна рада, с. 104). Лексеми аналізованої групи розширюють свої експресивні межі, вони вживаються як у мові автора, так і в мовленні дійових осіб.

У художньому дискурсі синоніми, що номінують спосіб руху суходолом, дають змогу зробити акценти на наявності чи відсутності допоміжних засобів для пересування. Зокрема, у творах Пантелеймона Куліша самостійне переміщення (кроками) нормальної швидкості передають дієслова-синоніми *йти, прямувати, підступати, податися геть, ринути, ходити, пройти, рушити, повернутися, пройти*. Рух із використанням транспортних засобів, наприклад ридвану, воза, переданий лексемами *їхати, везти*, а рух на коні відтворений за допомогою дієслів *скакати* («роблячи стрибок, стрибки, переміщатися з одного місця на інше, просуватися далі» [СУМ, т. 9, с. 244]): *Може б, і я зумів би зсадити тебе з коня кулею, та, отже, жеду, поки ти надумаєшся, чи скакати, чи додому вертатися* (Чорна рада, с. 64); *мчати, линути* («рухатися вперед із великою швидкістю» [СУМ, т. 4, с. 487]): *Сідай зо мною на коня-бахмата, Полинемо в Стамбул удово, як птиця* (Маруся Богуславка, с. 44); *грати* («перебувати весь час у русі» [СУМ, т. 2, с. 159]): *І як Юр Святий по хмарах Грав конем над ними білим, Сліпив очі яничарам* (Маруся Богуславка, с. 44). Ці синоніми породжують семантико-стилістичні варіації, що спричиняє появу нових змістових відтінків, а також позначені семантикою інтенсивності руху.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз лексико-семантичної парадигми дієслів на позначення переміщення в просторі, які функціують у мовотворчості Пантелеймона Куліша, показав, що досліджувані одиниці відтворюють найрізноманітніші відтінки руху суходолом, репрезентовані через такі семантичні категорії, як «напрямок руху», «спосіб руху», «залежність / незалежність руху». Вони відображають певні аспекти реальних ситуацій переміщення і постають у значенні домінувальних ознак у структурі лексико-семантичної групи описуваних дієслів.

Аналіз структури значення дієслів переміщення суходолом у мовотворчості Пантелеймона Куліша дав змогу виявити найпродуктивніші групи дієслів, відібрані за критерієм «інтенсивність руху» й «спрямованість руху». Синоніми по-особливому маркують мову

художніх творів. Поява таких лексичних одиниць зумовлена глибинними семантичними процесами, що об'єктивуються на текстотвірному рівні. У художньому дискурсі Пантелеймона Куліша переважають загальномовні семантичні та семантико-стилістичні

синоніми.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в залученні до аналізу лексико-семантичної парадигми дієслів на позначення переміщення в повітрі й воді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики. Москва, 2005. 350 с
2. Бевзенко С.П. Українська діалектологія: навч. посіб. для студ. філол.ф-тів ун-тів і пед. інтів. Київ: Вища школа, 1980.
3. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика: учеб. пособие для вузов. Москва: Высшая школа, 1990. 176 с.
4. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке. Москва: Высшая школа, 1986. 120 с.
5. Гак В.Г. Пространство мысли (опыт систематизации слов ментального поля). *Логический анализ языка. Ментальные действия*. Москва: Наука, 1993. С. 22–29.
6. Гольдберг В. Б. Контрастивный анализ лексико-семантических групп (на материале английского, русского и немецкого языков). Тамбов: ТГПИ, 1988. 56 с.
7. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Москва: Либроком, 2009. 218 с.
8. Левицкий В. В. Семантика и фонетика. Черновцы, 1973. 301 с.
9. Олекса Г.І. Лексико-семантична класифікація дієслів на позначення руху. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Mik_2012_15_1_42.pdf. (дата звернення: 30.03.2020).
10. Павлишенко О.А. Квантитативні характеристики лексико-семантичних полів дієслова в авторських текстах англomовної художньої літератури: дис. ... к.ф.н.: 10.02.04. Львів, 2017. 219 с.
11. Шпенюк І. Є. Семантичне поле дієслів руху з прихованим локативним компонентом. *Матеріали всеукраїнської наукової конференції «Проблеми зіставної семантики»*. Київ: КДЛУ, 1995. С. 23-24.

REFERENCES

1. Alefirenko N. F. Spornyye problemy semantiki. Moskva, 2005. 350 s
2. Bevzenko S.P. Ukraїns'ka dialektologiya: navch. posib. dlya stud. filol.f-tiv un-tiv i ped. intiv. Kiїv: Vishcha shkola, 1980.
3. Vasil'yev L. M. Sovremennaya lingvisticheskaya semantika: ucheb. posobiye dlya vuzov. Moskva: Vysshaya shkola, 1990. 176 s.
4. Verdiyeva Z. N. Semanticheskiye polya v sovremennom angliyskom yazyke. Moskva: Vysshaya shkola, 1986. 120 s.
5. Gak V.G. Prostranstvo mysli (opyt sistematzatsii slov mental'nogo polya). *Logicheskyy analiz yazyka. Mental'nyye deystviya*. Moskva: Nauka, 1993. S. 22–29.
6. Gol'dberg V. B. Kontrastivnyy analiz leksiko-semanticheskikh grup (na materiale angliyskogo, russkogo i nemetskogo yazykov). Tambov: TGPI, 1988. 56 s.
7. Katsnel'son S. D. Tipologiya yazyka i rechevoye myshleniye. Moskva: Librokom, 2009. 218 s.
8. Levitskiy V. V. Semantika i fonetika. Chernovtsy, 1973. 301 s.
9. Oleksa G.І. Leksiko-semantichna klasifikatsiya diєsliv na poznachennya rukhu. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Mik_2012_15_1_42.pdf. (data zvernennya: 30.03.2020).
10. Pavlishenko O.A. Kvantitativni kharakteristiki leksiko-semantichnikh poliv diєslova v avtors'kikh tekstakh anglo-movnoї khudozhn'oї literaturi: dis. ... k.f.n.: 10.02.04. L'viv, 2017. 219 s.
11. Shpenyuk I. E. Semantichne pole diєsliv rukhu z prikhovanim lokativnim komponentom. *Materiali vseukraїns'koї naukovoї konferentsії «Problemi zıstavnoї semantiki»*. Kiїv: KDLU, 1995. S. 23-24.

Lexical and semantic paradigm of verbs for the designation of movement in space in the works of Panteleimon Kulish

A. Derii

Abstract. The lexical and semantic paradigm of verbs to denote movement in space are characterized in the article. The lexical and semantic paradigm of verbs to denote movement in space in the language of Panteleimon Kulish is analysed. It is noted that the group of verbs includes tokens to denote movement in air, land and water, but in the proposed publication, research focuses on verbs that reflect the movement of land, because they have the widest frequency of use. The system of vocabulary of the Ukrainian language is substantiated on the example of verb synonymy, the specifics of land movement are explained, represented through such semantic categories as “direction of movement”, “way of movement”, “dependence/independence of movement”, which have a number of components-criteria situations of displacement, become the main features in the structure of the lexical and semantic group of the studied verbs. The process of integration of synonyms into lexical and semantic groups is clarified, the mechanism of modelling of spatial-directing verb semantics is described by means of component analysis. The basis of common text potential of verb synonyms used in the works of Panteleimon Kulish is interpreted. Analysis of the lexical and semantic paradigm of verbs to denote movement in space, which function in the language of Panteleimon Kulish, showed that the studied units reproduce a variety of shades of land movement, represented through such semantic categories as “direction of movement”, “dependence of movement/independence of the movement”. It is stated that the units reflect certain aspects of real situations of movement and appear in the meaning of dominant features in the structure of the lexical and semantic group of the described verbs. Synonyms in a special way mark the language of works of art. The appearance of such lexical units is due to deep semantic processes that are objectified at the text-forming level. Panteleimon Kulish's artistic discourse is dominated by common semantic and stylistic synonyms.

Keywords: lexical-semantic paradigm, verb, movement, displacement, seme, language creation.